

арк. 247	Хри'то' хри[с]то' воскресє	тропар глас 5
арк. 248	Во'крє' Исѣсь	стихира, глас 6
Літургія		
арк. 248 зв.	Нєанєс и та сєгуwум	Херувимська пісня, болгарского напіву з грецьким текстом
арк. 251	Аgiос ω τεωс (Аgiос ω θεωс)	трисвяте грецького напіву

Ігор ЗАДОРЖНИЙ (Мукачів)

НЕВІДОМИЙ ІРМОЛОЙ ІВАНА ЮГАСЕВИЧА

У музичній культурі Закарпаття найдавнішу і найтривалішу верству займає гимнографія (церковна монодія), яка розвивалася протягом багатьох століть, починаючи з моменту прийняття християнства та його богослужбових форм аж до ХХ ст., коли були зредаговані та видані збірники Малинича-Бокшая, Хоми та Паппа. І на всьому цьому історичному просторі, незважаючи на різні політичні і культурні обставини, церковна монодія зберігала свою тяглість і єдність з матірною основою — Руссю-Україною. Одним з найяскравіших підтверджень цього — нотолінійні Ірмологіони (Ірмолої), які добре визначають етнічну сутність народу західних Карпат як народу українського.

Джерелами вивчення гимнографічної культури України у ХVІ–ХVІІІ ст. є рукописні та друковані нотолінійні Ірмологіони (Ірмолої за самоназвою)¹, які використовувались і в практиці всієї Мукачівської єпархії та суміжних з нею земель компактного розселення українців². Каталог Юрія Ясіновського, який охоплює світовий фонд нотолінійних рукописних Ірмолоїв, фіксує близько 40 пам'яток Закарпаття та Східної Словаччини. Ці рукописи добре засвідчують активні процеси у розвитку церковної монодії на західних кордонах розселення українського етносу та їх тісну взаємодію з матірною основою³. У цих пам'ятках зафіксовані форми церковного співу, які побутували і поширювалися на підкарпатських землях.

Творцями рукописних Ірмолоїв були регенти і церковні співці, дякоучителі та учні, священники та ченці, тобто представники широкого

¹ Ю. Ясіновський. Українські та білоруські нотолінійні ірмолої 16–18 століть, Львів 1996, с. 48.

² Атаназій В. Пекар, ЧСВВ. Нариси історії церкви Закарпаття, т. 1, Рим-Львів 1997, с. 11–18

³ Ю. Ясіновський. Нотні Ірмолої Східної Словаччини та Закарпаття як пам'ятки українського церковного співу, *Slovensko-rusínsko-ukrajinské vzťahy od obrodzenia po súčasnosť*, Bratislava 2000, s. 331–349.

середовища низової інтелігенції та духовного сану⁴. Характерним для цих рукописів була їх прив'язаність до територій створення, де їх використовували як під час богослужінь, так і в навчанні. Тому сьогодні для нас всі вони мають велику наукову вагу та мистецьку вартість.

У пошуках джерел до історії церковного співу Закарпаття нами було знайдено невідомий рукописний нотолінійний Ірмологіон з 1809 року, якого переписав знаний церковний співець і книжник Іван Югасевич. Рукопис зберігається у приватній збірці Василя Панкуліча з Мукачєва, колекціонера і шанувальника старовинних пам'яток⁵. Глибше ознайомлення із змістом цієї пам'ятки переконливо засвідчує її унікальність і збагачує нашу уяву про творчу діяльність на ниві церковного співу одного з найяскравіших його представників — Івана Югасєвича.

З праць Юліана Яворського⁶, Степана Паппа⁷, Юрія Ясіновського⁸ відомо шість списків нотних Ірмолоїв, створених Іваном Югасєвичем протягом 1778-1812 років. Серед них значиться і рукопис 1809 року, який зберігався в с. Камійонка на Спіші⁹. Зіставляючи опубліковані сторінки з ілюстраціями Ірмолоя з Камійонки із новознайденим з того ж 1809 року, ми дійшли висновку, що наша знахідка є невідомим рукописом І. Югасєвича.

І. Югасєвич-Склярський народився 1741 року в с. Прикра (тепер Східна Словаччина). Освіту здобув у Львівській братській школі, де навчався мистецтву церковного співу, переписування та оформлення книг. Пізніше впродовж усього свого життя служив церковним співцем і дякоучителем при церквах Мукачєвської єпархії. Останні 20 років жив і працював в с. Невицькому біля Ужгорода, де заслужив великого авторитету, був церковним опікуном, обирався вйтом, переписував книги, малював ікони і збудував церкву. Помер у цьому ж селі 1814 року¹⁰.

⁴ Ю. Ясіновський. Соціальна функція українських нотних Ірмолоїв, *Рукописна та книжкова спадщина України*, вип. 1, Київ 1994, с. 63-72; він же Українські та білоруські нотолінійні ірмолої, с. 72-77.

⁵ Василь Панкуліч — викладач історії, колекціонер, завідувач музею освіти Мукачєвського педагогічного училища.

⁶ Ю. Яворський *Материалы для истории старинной песенной литературы в Подкарпатской Руси*. Приложение, Прага 1934, с. 333-334.

⁷ С. Папп. Розвій церковного богослужбового співу (простоспіву) в Мукачєвській єпархії, *Ірмологіон*, Пряшів 1970, с. 185-196.

⁸ Ю. Ясіновський. Українські та білоруські нотолінійні Ірмолої, №№ 982, 993, 1015, 1018, 1066, 1071.

⁹ Там само, с. 483-484.

¹⁰ Ю. Ясіновський. Соціальна функція українських нотних Ірмолоїв, *Рукописна та книжкова спадщина України*, вип. 2, Київ 1994, с. 70.

І. Югасєвич був надзвичайно обдарованою особистістю з широкими культурно-освітніми та художньо-мистецькими інтересами. Він збудував церкву в рідному селі Прикра, де в пресвітерії було вирізьблене його ім'я¹¹. Малював ікони, займався літературною діяльністю. Вивчав побут і звичаї народу, усну народну творчість, складав вірші, упорядковував пісенники, календарі, зібрав 370 прислів'їв і приказок під назвою «Общая присловія во товаристві неукіх. Время і час єсть молчати і глаголати»¹².

Як художник, Югасєвич мистецьки оформляв свої рукописи орнаментальними прикрасами, мініатюрами, майстерно володів каліграфічним письмом, створивши прекрасні твори книжної графіки¹³: Літургікон (1759), Типікон (1800), Псалтир (1804), Тріодь (1807), Пісенники (5)¹⁴, Календарі, нотні Ірмолої. Порівнюючи датування рукописів, ми бачимо, що І. Югасєвич у 1800 році переписав Типікон та Ірмолой, у 1806 році — Ірмолой та Календар із збірником прислів'їв та приказок, у 1809 році два Ірмолої, що добре підтверджує активну працю книгописця. Порівняльне дослідження змісту Ірмолоїв І. Югасєвича дасть можливість виявити його принципи відбору і систематизації напівів, активний фонд репертуару церковної монодії, загальний стан і форми гимнографії кінця XVIII — початку XIX ст., яка використовувалася в літургійній практиці парафій Мукачєвської єпархії та прилеглих до неї територій.

Новознайдений Ірмолой Югасєвича зберігся добре. Загальний обсяг — 95 аркушів формату in F° (20,5×26 см). Аркуші пронумеровані кирилицею у верхньому правому куті, починаючи з 3-го (1-93); початкові два аркуші, як це часто буває в Ірмолоях, не мають нумерації. Блок

¹¹ М. Дубай. З мистецтва наших дерев'яних церков. Народний календар, Братіслава 1967, с. 95-96.

¹² Ю. Яворський. Карпаторусский художник-писец Иван Югасєвич и его графические художественные произведения, *Ю. Яворский. Материалы для истории старинной песенной литературы в Подкарпатской Руси*, Прага 1934; Іван Панькевич. Збірка закарпатсько-українських народних приповідок Івана Югасєвича з року 1809, Прага: Видання Слов'янського інституту, 1947; М. Ясько. Рукописний збірник прислів'їв і приказок Закарпаття 1806 року та його укладач Іван Югасєвич, *Науковий збірник Ужгородського державного університету*, 1959, с. 63-75.

¹³ С. Папп подає інформацію, що в Ірмологіоні Югасєвича 1811-1812 рр. йдеться про число 38, що мало б означати 38-й Ірмологіон. На нашу думку, цей запис швидше означає загальну кількість створених ним рукописних книг. Див.: С. Папп. *Ірмологіон*, Пряшів 1970, с. 185.

¹⁴ С. Папп. Духовна пісня на Закарпатті, *Записки ЧСВВ*, vol. VII (XIII), 1971, с. 122-125.

книги складається з десяти зошитів, кожен з яких має по 5 аркушів, що прошиті і перегнуті наполовину. Оправа дерев'яна, шкіра залишилася лише на хребті. Дерев'яні палітурки пошкоджені, стерті в нижніх частинах, що свідить про часте використання рукопису. Титульного аркуша бракує. Вихідна інформація у формі колофону знаходиться на звороті 93 аркуша у формі перевернутої піраміди:

Слава, Честь, Поклоненіє, и Вѣчноє Благо || дареніє,
 Б(о)гу единому въ нераздѣльной и неизреченной
 Тро(й)ци || Славимому О(т)цу и С(и)ну и С(вя)тому
 Д(у)ху. Давшему сію || Книгу нареченную
 ІРМОЛОГІОНЪ, то есть: || ПѢСНОСЛОВЪ, въ
 Щасливости начати, и въ || Бл(а)гоумномъ дарѣ
 Б(о)ж(ес)твенномъ докончати. || Здѣ списася мною,
 Рабомъ Б(о)жимъ || Іоанномъ Югасевичомъ Пѣвцемъ ||
 Невѣдчанскія Ц(е)ркве. || При Храмѣ Покровѣ
 Пр(ес)вятыя || Вл(ад)ыч(и)цы, нашея Б(огороди)цы, и
 пр(ис)но || Д(і)вы М(а)рія. || Року Хр(исто)ва 1809 м(іся)ца ||
 Ноемврія дня 7 || докончися.

Основний текст писаний кириличним скорописом з елементами так званого штучного півустава. Церковнослов'янська графіка використовує надрядкові знаки та виносні букви задля скорочення складів, згідно з вимогами музичної метрики¹⁵. Орнаментальні заставки геометричних і рослинних мотивів. У геометричних формах поєднані тонкі паралельні та хвилясті лінії, розміщені у ромбах, квадратах, півкругах (арк. 9, 14 зв., 22); у рослинних мотивах — зображення виноградної лози (арк. 4 зв., 22), трьох листочків (арк. 17), які переплітаються з елементами народного стилю.

Текст на сторінках огорнутий графічними рамками (ширина 16–16,5 см, висота 20–20,5 см), на яких розміщено по 11–12 нотних рядків з відповідною величиною полів. Величина внутрішнього поля коливається в межах 1–1,4 см, зовнішнього — 1,3–1,8 см, верхнього — 1–1,7 см, нижнього — 2,5–3,5 см. Зверху в колонтитулах і по краях сторінок у формі глос розміщена інформація про піснеспіви, свята, гласи, номери пісень.

Заголовки розділів, колонтитули, гласи, великі і малі ініціали виконані кіновар'ю. Досить вишуканою є орнаментика великих ініціальних літер на початку розділів; малі ініціали виконані простіше. Цей внут-

¹⁵ Див.: Ю. Ясиновський. Українські та білоруські нотолінійні Ірмолої, с. 53–55.

рішній декор збагачує виразово-емоційну палітру кодексу та наповнює його урочисто-святковим настроєм.

Нотація Ірмолоя Югасевича представляє собою так звану київську квадратну ноту. Графіка нот має форму маленького прямокутника, злегка піднесеного з лівого боку, що виразно вказує на прискорений темп написання. Основні тривалості нот — ціла, половинка, чвертка, вісімка, рідше зустрічаються половинка та вісімка з крапкою. На деяких аркушах трапляються зустрічаються написання фіти (30, 36, 37, 38, 39, 55, 58, 59). На початку кожного нотного рядка знаходиться ключ С (цефаутний) у вигляді ноти бревис (див. ілюстрації). У прикінцевих рядках розділів (арк. 3 зв., 6) нотні рядки завершують сторожі (кустоди), які вжиті, проте, виключно з декоративною метою

Групування нотного та словесного текстів відзначається чіткими пропорціями і добре схоплюються своєю зовнішньою формою. Одиницею міри організації ритмічних груп є ціла нота. Картина симетричної та чіткої організації групування нотних і літературних знаків дає можливість легко сприймати та читати мелодичну лінію, що має в собі як естетичну, так і практичну доцільність.

З покрайніх записів в Ірмологіоні цікавими є повідомлення про власників, купівлю-продаж, дарування. На звороті обкладинки та арк. 27 зв. знаходимо нотатку однакового змісту «Сія книга належить рабу Божому Кривенько Михайлу Андрашовському обивателю¹⁶. Купив ю із Ірляви¹⁷ от одной господині, зовомой Павлюля, за 40 крайцарю нових 1868 рока, місяца юнія». На зовнішньому полі синім чорнилом угорською мовою записано «Krivenyuka Mihaly 1884. 25/5». Тобто, книжка була близько 20 років у власності Михайла Кривеньки, який, очевидно, був дяком. Пізніше, вже у ХХ ст. книжка належала учневі Василеві Левкуличу, який, очевидно, придбав її для навчання: «Василь Левкулич ученик І-го рока півцо-учительской семинарії. В Ужгороді рока 1929-го 8. III. Достав в памятку од одной жони, обивательниці Орлявської» (арк. 48; запис у скороченому вигляді повторений на початковому форзацному арк.). На арк. 1 запис власника «Povovics Andrasz...». У кінці рукопису на звороті 93 аркушу є записи олівцем підрахунків років:

1885	1925	1904
1809	1809	1809
76	116	95

¹⁶ Андрашів, тепер село Андріївка Ужгородського району Закарпатської обл.

¹⁷ Ірлява (Орлява) — село того ж Ужгородського району.

Ці обрахунки виконані різними почерками — очевидно, власниками рукопису, що фіксували час придбання та вік книги. Маргіналії свідчать про використання Ірмологіона Югасевича в навчальній практиці та міграцію пам'ятки в межах Ужгородського повіту. Навчальне використання пам'ятки засвідчують і численні проби написання кирилических букв, що, між іншим, також промовляє про її використання в побуті та навчанні рідної мови.

Ірмологіон Югасевича з 1809 року належить до так званого календарно-мінейного структурного типу, в якому в перших двох коротких розділах знаходимо воскресні співи Октоїха та подібні. У центральному розділі — ірмоси та вибрані стихири на свята церковного року, починаючи з неділі перед Різвлом Христовим і включаючи піснеспіви Тріоди.

Основний зміст Ірмологіона:

арк. 1–21 — на 8 гласів догматики, богородичні, сідальні та ірмоси воскресного канону; у 4 гласі додано степенні антифони «От юности моя».

арк. 22–28 — подібні стихирам на 8 гласів.

арк. 28 зв.–93 — ірмоси і стихира на свята церковного року, включно з піснеспівами Тріоди: ірмоси і стихири в неділю перед Різвлом Христовим, на Різвло Христове, у неділю перед Богоявленням, на Богоявлення, Стрітіння, у неділю Митаря і Фарисея, у неділю Блудного сина, в неділю Мясопусну, вибрані піснеспіви Великого посту, Літургія Передосвячених дарів, задостойник «О тобі радується», в неділю Хрестопоклонну, на Благовіщення, в четвер 5 неділі Вел. посту, у суботу Лазареву, у неділю Цвітну, трипіснець у понеділок Великий, двопіснець у вівторок вел., трипіснець у Велику середу, у Вел. четвер замість Херувимської «Вечері твоєї тайней», у Велику п'ятницю, у Велику суботу, на Воскресіння, в неділі після Пасхи — Фомину, Мирносиць і т. д.; преп. Онуфрію, на Різвло св. Йоана Предтечі, апп. Петру і Павлу, Успінню Пресв. Богородиці, на Різвло Пресв. Богородиці, Воздвиженню Чесного Хреста, на Покрову Пресв. Богородиці, Собор арх. Михаїла, Введенню Пресв. Богородиці, св. Миколаю, на зачаття Пресв. Богородиці, молебін Пресв. Богородиці, стихира Пресв. Богородиці на прокляття еретиків «Іже образу твоєму».

Характерним для змісту Ірмологіона Югасевича є впорядкування вибраних святкових напівів, переважно ірмосів канонів та окремих стихир, за церковним календарем, що мало виразну орієнтацію на дяківську богослужбову практику. Календарно-мінейний структурний тип Ірмолоїв переважно побутував на Лемківщині, Бойківщині, на Закарпатті. Якщо Ірмолой 1784–1785 років І. Югасевича має грецький структурний тип, то наступні списки — календарно-мінейний, що враховує насаперед богослужбову практику.

Рукописний Ірмологіон 1809 року І. Югасевича, який вперше введено у науковий обіг, є цінною пам'яткою церковного співу, книжкового мистецтва, мистецької культури крайньої західної території українського етносу. Культурно-мистецька діяльність дякоучителя І. Югасевича активно впливала на духовне життя народу, його освіту, культуру. Беручи діяльну участь у дяківській справі, створюючи рукописні книги, він зберігав рідний обряд, церковний спів, мову свого народу, передавав духовні надбання для наступних поколінь.

(С. П.)

31

Въ свѣтѣхъ вѣсѣхъ домиа Кѣл, 3.

Слава: Пѣнѣ: Бгггггг:

А ти рѣ хо Па зна са, Па че ес те сла
 Бо то ро ди де, Пре бы же де хо Па
 те сла ва и са за ма ч ю де си ю де сла во
 е го, сла за ти за за не мо же: Пре сла нѣ оу
 бо са мо, за ча ти а ти ин ста а, не по сти же
 ес со ба ю де ни а: и де же во хо ше боже
 до де да е са ес те сла ин. Тем же та вси ма
 тер бо жи ю сѣт де ши, Ме ли ти са Пѣ ле но, мо ли сла

ЦЕРКОВНА МУЗИКА І ГИМНОГРАФІЯ

Статті